

شماری از کتب معتبر لغت:

1. «تهذیب اللغة»، 15 جلد، ابومنصور محمد بن احمد ازهری (370 ه.ق.).

گردآوری لغاتی که مؤلف خود مستقیماً از عرب بادیه‌نشین شنیده و نیز تصحیح و تهذیب کلماتی که در ثبت و ضبط قرائت و کتابتشان خطا و تصحیف رخ داده انگیزه مؤلف از نگارش کتاب بوده است. بر همین اساس کتابش را به «تهذیب اللغة» نامگذاری کرده است. نویسنده در جلد اول بعد از مقدماتی وارد متن کتاب می‌شود و الفاظ را از حروف حلقی شروع کرده و با حروف لبی و حروف بدون جایگاه (جوف) در جلد آخر به پایان می‌برد. ترتیب کتاب بر اساس حروف چنین است: (ع ح ه خ غ- ق ک- ج ش ض- ص س ز- ط د ت- ظ ذ ث- ر ل ن- ف ب م- و ا ی). وی بعد از هر حرف ابتداء مضاعف آن حرف را یعنی واژه‌هایی که دو حرف از حروف آن مشابه باشد را ذکر می‌کند. سپس ابواب ثلاثی صحیح و در ادامه ثلاثی معتلّ و در مرحله بعد ابواب لفیف و در پایان ابواب رباعی را متذکر می‌شود.

2. «الصحاح»، 6 جلد، اسماعیل بن حماد جوهری فارابی (393 ه.ق.).

این معجم، از مهم‌ترین معاجم زبان عربی است. مؤلف، کتابش را به ابو منصور عبد الرحیم بن محمد بیشکی تقدیم کرده است. در ابتدای اثر، چند مقدمه به قلم محقق کتاب احمد عبدالغفور عطار و عباس محمود العقاد آمده است. مؤلف، مبدع سبک جدیدی در تدوین معاجم لغت می‌باشد بدین‌صورت که معجم، برابر تعداد حروف الفباء، به 28 باب تقسیم شده و هر باب حاوی کلماتی است که لام الفعل آن‌ها همان حرف است؛ آن‌گاه در هر باب به تعداد حروف هجا، بر مبنای فاء الفعل، فصول ذکر شده‌اند و هر فصل نشان دهنده کلماتی است که در ذیل آن باب، فاء الفعل همان حرف خواهد بود و در چینش کلمات ذیل هر فصل، محوریت با عین الفعل می‌باشد و آن نیز به ترتیب حروف الفبا از آغاز تا پایان خواهد بود بدین ترتیب کلمات رباعی و خماسی بعد از ثلاثی قرار می‌گیرند.

3 «معجم مقاییس اللغة»، 6 جلد، ابوالحسن احمد بن فارس بن زکریا (395 ه.ق.)

«معجم مقاییس اللغة» از مهم‌ترین معاجم لغوی زبان عربی به شمار می‌رود که به کوشش عبدالسلام هارون مورد تحقیق قرار گرفته و در شش جلد منتشر شده است. کتاب با دو مقدمه از محقق آغاز شده است. لغات بر اساس حروف الفباء و با توجه به حروف اصلی کلمه مرتب شده است اما برای خود، چینش خاصی دارد. ابتداء مواد لغات (حروف اصلی کلمه) بر اساس حروف الفباء به 28 قسمت (یعنی 28 کتاب) تقسیم و هر کتاب بر اساس حروف اصلی کلمات به سه باب تقسیم گردیده است. باب اول ثنائی مضاعف، باب دوم ثلاثی و باب سوم کلماتی که بیش از سه حرف اصلی دارند (رباعی و خماسی).

4 «مفردات ألفاظ القرآن»، 1 جلد، حسین بن محمد راغب اصفهانی (502 ه.ق.)

«مفردات ألفاظ القرآن» که نام دیگر آن «المفردات فی غریب القرآن» است حاوی واژه نامه بدیع قرآنی در یک جلد و به زبان عربی می‌باشد. در این واژه‌نامه که بر بنیاد مواد اصلی کلمه سامان داده شده، مسلک راغب چنین است که نخست ماده را با معنای حقیقی‌اش می‌آورد، آنگاه مشتقات آن را یاد می‌کند، سپس معانی مجازی را با تبیین علاقه حقیقت و مجاز عرضه می‌دارد. وی بر این همه، اولاً از قرآن، ثانیاً از حدیث و ثالثاً از سروده‌ها و اقوال عرب گواه می‌جوید. او همچنین به یاد کرد قرائات وارده، اقوال صحابه و تابعین و حکماء و نیز تفسیر قرآن به قرآن، دست می‌یازد. گاه به نقد و رد آراء دیگران (با ابراز نظرات و آراء خود) به نیکی می‌پردازد و در این حوزه از علوم، صاحب مرتبه اجتهاد است.

5. «لسان العرب»، 15 جلد، محمد بن مکرم بن احمد انصاری، ابن‌منظور (711 ه.ق.)

«لسان العرب»، یکی از مهم‌ترین معاجم لغوی عربی است که حدود هشتاد هزار ماده (بدون در نظر گرفتن مشتقات و مفردات هر ماده) در آن گرد آمده است. مؤلف در تدوین کتاب دو هدف اصلی را مد نظر داشته است، یکی غنای در مواد و دیگری حسن تالیف و نظم نوشتاری مناسب؛ لذا برای اولین بار در تاریخ لغت عربی، کتابی را جمع‌آوری کرده که هم از جهت حجم و تعداد لغات بی‌نظیر و هم از جهت چینش دارای نظم نوشتاری خاصی است. مؤلف در تنظیم واژه‌ها همچون جوهری، روش پایانی-الفبایی را که همان

«روش قافیه‌ای» یا «روش باب و فصل» است، برگزیده است. در این روش با توجه به حرف پایانی کلمه، آن را بر اساس ترتیب الفبایی در باب مخصوص آن حرف جای می‌دهند. سپس با رعایت حرف اول و دوم و سوم و چهارم واژه، آن را در فصلی که درون این باب قرار دارد، می‌نهند. به عبارت دیگر، الگوی اصلی برای یافتن ریشه‌ی سه حرفی «فعل» به این ترتیب است: اول، لام؛ دوم، فاء؛ سوم، عین. بنابراین آنچه گذشت، کتاب 28 باب، و هر باب 28 فصل به شماره‌ی حروف الفبا خواهد داشت. البته در برخی از باب‌ها، شماره‌ی فصول به 28 نمی‌رسد.

6. «مجمع البحرین»، 6 جلد، شیخ فخرالدین طریحی (1085 ه.ق).

«مجمع البحرین» در موضوع لغت به تدوین معانی لغات غریب قرآن و احادیث ائمه طاهرین (ع) پرداخته و روایاتی را که از طریق شیعه امامیه روایت شده و ناشناخته مانده به زبان عربی توضیح داده است. این اثر در موضوع خود بی‌نظیر و دارای جایگاه ویژه‌ای است. علامه طریحی در سال 1079 ه.ق برای پر کردن جای غریب الحدیث شیعه، به این کار عظیم اقدام کرد و از کتاب‌های بی‌نظیری در زمینه لغات قرآن و حدیث بهره برد. کتاب با مقدمه‌ی تحقیقی درباره‌ی شرح حال، اساتید و آثار علمی طریحی آغاز شده است. متن کتاب به سبک «صاحح اللغة» جوهری مرتب شده است با این فرق که در «مجمع البحرین» برای سهولت در جستجو برای الف و همزه، ابوابی جداگانه اختصاص یافته است. واژگان کتاب بر اساس ترتیب حروف هجایی و بر مبنای حروف اصلی کلمات تنظیم شده است؛ بدین صورت که معجم برابر تعداد حروف الفباء به 28 کتاب و هر کتاب نیز به ترتیب حروف اصلی کلمه به ابوابی تقسیم شده است.

7. «تاج العروس من جواهر القاموس»، 20 جلد، سید مرتضی حسینی زبیدی واسطی (1205 ه.ق)

این کتاب، فرهنگ عربی به عربی و شرحی نقاد بر «القاموس» فیروزآبادی است؛ چرا که در جای‌جای کتاب نقدهای مختلفی دیده می‌شود که عمده آن بر «القاموس المحیط» است. این معجم در شمار آخرین معجم‌های مفصل است که حاوی بیش از 120 هزار لغت می‌باشد. کتاب 28 باب، و هر باب 28 فصل به شماره‌ی حروف الفبا دارد. البته در برخی از باب‌ها، شماره‌ی فصول به 28 نمی‌رسد، مانند باب حاء، سین، شین و ظاء. مولف در تنظیم واژه‌ها همچون فیروزآبادی، روش پایانی الفبایی را که همان «روش قافیه‌ای» یا «روش باب و فصل» بود، برگزید. در این روش با توجه به حرف پایانی کلمه، آن را بر اساس ترتیب الفبایی در باب مخصوص آن حرف جای می‌دهند. سپس با رعایت حرف اول و دوم و سوم و چهارم واژه، آن را در فصلی که درون این باب قرار دارد، می‌نهند.

8. «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم»، ۱۴ جلد، حسن مصطفوی (1426 ق)

التَّحْقِيقُ فِي كَلِمَاتِ الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ دایرة المعارفی قرآنی به زبان عربی از کاملترین مجمع‌های قرآنی معاصر است. شرح کلمات قرآن و تفسیر ضمنی و محتوایی آن، از ویژگی‌های این کتاب است. نویسنده در آن، به معناشناسی کلمات قرآن کریم از الف تا یاء پرداخته است. این اثر به زبان عربی و يك دوره کامل در 14 جلد نوشته شده و در زمینه علم لغت و به‌ویژه شناسایی علمی و مستند کلمات قرآنی و نیز تفسیر و علوم قرآن از منابع قابل توجه بشمار می‌رود.

کاری از معاونت پژوهش مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (س) مراغه

